

CSICSAY ALAJOS

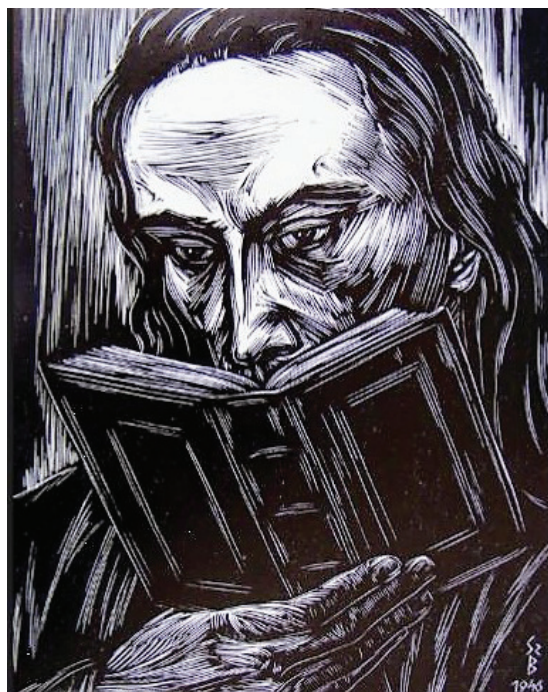
AZ ELSŐ MAGYAR PEDAGÓGUS (8. RÉSZ)

Ha megkérdeznék tőlem valaki, kit tartok az első magyar pedagógusnak, aki egyben szakíró (is) volt, nyomban azt felelném, Apáczai Csere Jánost. Abban már nem lennék annyira biztos, hogy a tőlem néhány évtizeddel fiatalabb kollégák is osztanák a véleményemet, mert ha tudnak is róla valamit, legfeljebb csak annyit, amennyit az irodalomórákon tanultak. Azonban az is meglehet, hogy már sehol semmit sem tanítanak Apáczairól, mivel a magyar irodalomtörténetben sem jut neki hely. De még a neveléstörténetben sem. Bármilyen meglepő lehet, én még a Csilizradványi Alapiskolában, jó hetven évvel ezelőtt ismertem meg a nevét, ami a tankönyvünkben Cseriként szerepelt. Hogy mi érdemet tulajdonított neki a tankönyvünk írója, arról már fogalmam sincs. Talán azért figyeltünk fel rá, mert a három szóból álló nevének a ritmusa volt érdekes számunkra. Aztán hosszú ideig nem nagyon izgatott, ám amikor úgy harminc, negyven éves korom tájékán kezembe került Áprily Lajos hátborzongatóan gyönyörű verse, a *Tavasza a házsongárdi temetőben*, utánanéztam, ki lehetett az a hajdani ifjú professzor, „akinek egyszer meleg lett a vére / Aletta van der Maet meleg nevére.” Életük története már nem annyira felemelően szép, mint maga a vers, amelyet ma sem lehet érzékenyülés nélkül újraolvasni. Benne Áprily egyik strófája így szól: „S amikor a hálátlan világ temette / Aletta bújá jajongott felette”. Ha mi, a legidősebb pedagógus nemzedék, visszatekintünk életünkre, mi is elmondhatnánk, nemcsak az ő világuk volt hálátlan, hanem olykor a miénk is, de annyira, mint az övék, megközelítőleg sem.

A hazájából elüldözött Komenský is igencsak csalódottan hagyta el Sárospatakat. Azonban Apáczainak, amikor a sorsa rosszra fordult, már nem volt lehetősége elhagynia a hazáját. Pedig milyen biztatón indult el az életútján.

1625. június 10-én született, szegény sorsú, szabados szülők gyermekeként, a székelyföldi Barcaság Apáca nevű községében. A kolozsvári latin iskolában kezdett el továbbtanulni, ahonnan a gyulafehérvári kollégiumba került. Kivételes képességeire a tanárai hamar felfigyeltek. „Tanárai közül Kolozsvárott Porcsalmi András, Gyulafehérváron különösen Johann Henrich Bisterfeld volt reá nagy hatással s indította el a skolasztikaellenesség, az enciklopédikus tudásra való törekvés és a természettudományos érdeklődés útján. Megismerkedett a magyar puritánusok antifeudális tömegmozgalmának az 1640-es években megújuló egyházpolitikai és művelődési törekvéseivel, a hazai puritánus iskolaújítók reformjaival, és élete végéig e mozgalom hívének vallotta magát” (Pedagógiai lexikon).

Ám miközben Apáczai tevékenységéről elmélkedünk, okvetlenül meg kell jegyeznünk, hogy a magyar történelemben óriási tragédia volt a mohácsi vészként számon tartott 1526. augusztus 29-e, de még ennél is jóval nagyobb az 1541. évi, ugyancsak augusztus 29., amikor a törökök elfoglalták Budát. Ugyanis ezen események következtében történt meg az ország három részre való feldarabolása. Szokás mondani, minden rosszban benne van a jó, de ugyan mi jó lehetett abban, ha Európa közepén, több mint fél évezreden át, egy viszonylag jól prosperáló, egységes államot, azaz nagyhatalmat, rövid másfél évtizedig tartó zűrzavar után, darabokra tépnek? Bármilyen furcsán hangzik is, a nemzeti fejlődés szempontjából bizony ennek is volt egy pozitívnak mondható hozadéka. Konkrétan az Erdélyi Fejedelemség megalakulása (1570), s általa a szabad vallásválasztás törvényesítése, ami lehetővé tette a polgári gondolkodás magvainak az elhintését. Igaz, a választott fejedelmek és a hozzájuk közel álló főnemesek még mindannyian feudális urak voltak, de hosszantartó véres csatározások árán kivívták függetlenségüket a maradi beállítottságú Habsburgoktól. Ám mindez kevés lett volna, ha a hosszú vallási, politikai huzavona, olykor kemény háborúskodás közepette nem olyan személy kerül a fejedelmi székbe, aki felismerte, hogy az ország gazdasági (ipari és kereskedelmi, akkori fogalom szerint merkantilista) fejlődése, meg persze politikai hatalmának a stabilizálása művelt emberfők nélkül szinte lehetetlen. Őt Bethlen Gábornak (1580–1629) hívták. Fejedelemsége idején (1613–1629) gyulafehérvári udvarát politikai és művelődési központtá fejlesztette, ahol 1622-ben kollégium néven megalapította az első református főiskolát, melyre oktatóknak külföldi tanárokat hívott, illetve hívatott meg. Mint tudjuk, ebben a kollégiumban tanult Apáczai Csere János is 1643 és 1648 között. Tanulmányai végén, mivel kitűnően megtanult héberül, ki akarták őt neveztetni a marosvásárhelyi triviális (mai értelemben: alap- vagy általános) iskola rektorának, azaz igazgatójának. Ám ehelyett ő Nyugat-Európába ment – persze egyházi ösztöndíjjal – továbbtanulni, ahol több egymre is beiratkozott, végül a hollandiai hardewijkinek lett az első teológiai doktora. Azonban mégsem a lelkészi pályát választotta, hanem, ami váratlan fordulat, a pedagógusit. Ezáltal ő lett az első legnagyobb

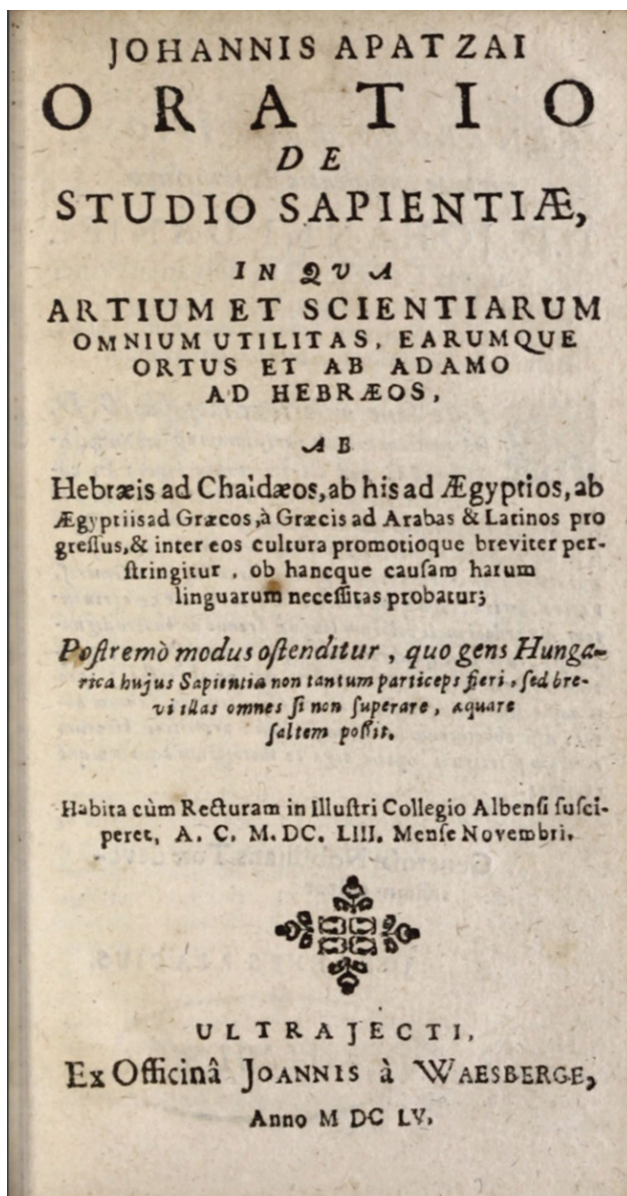

| Apáczai Csere János (Gy. Szabó Béla fametszete, 1946)

képzésben részesült magyar pedagógus és egyben az első figyelemre méltó, ismeretterjesztő író. Mégpedig azáltal, hogy a hollandiai tartózkodása idején, René Descartes (1596–1650) filozófiájának hatására, egyedül megírta (bármennyire magától értetődő, nem árt hangsúlyozni, magyarul) fő művét, a *Magyar Enciklopédiát* (1653). Száz évvel megelőzve vele a francia enciklopédistákat. Munkájában „76 lap foglalkozik társadalomtudományokkal, 47 teológiával és 26 ismeretelmélettel, illetőleg logikával, viszont 257 lap, a műnek csaknem kétharmada matematikával, természettudományokkal és technikával. Ez a túlnyomóan természettudományos jellegű tankönyv, egyben hősies erőfeszítést dokumentáló kísérlet szinte valamennyi tudományág magyar terminológiájának megeremtésére” (Pedagógiai lexikon).

Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy az enciklopédiába, mai szemmel nézve, igen sok csacsiság is bekerült. Hiszen Apáczainak az általa hozzáférhető szűk tényismereteken és filozófiai fejtegetéseken kívül kevés forrásanyag állhatott a rendelkezésére. Az élőlényekről szóló babonák pedig bőven virágoztak. Így hát nem csoda, ha némelyiket ő is hitelesnek fogadott el. Benedek István fel is sorol néhányat közülük, majd felteszi a közel fél évszázada még divatos a kérdést, ezek után „haladó gondolkodású” volt-e Apáczai. Azonban ne felejtjük el, hogy az általa is nagyra becsült polihisztor a 17. század közepén élt, s a főnix viszont az ókori népek mítoszaiban az örök, az újjászüülő élet egyik jelképe – volt. A pelikán pedig az önfeláldozásé. A hattyúdalt viszont aligha kell megmagyarázni, mit jelent. Hogy ezek nem reális dolgok? Dehogynem, csak másképpen azok, mint a köznapi realitások.

Ami ugyancsak meglepő, hogy Gyulai György református püspök 1562 őszén hazarendelte Apáczait, aki kénytelen volt a felszólításnak engedelmessé válni. El lehet képzelni, milyen körülmények közé kerülhetett. A kellemetlen fordult időjárás miatt, meg azért is, mert a pénz, amit küldtek neki, az útiköltségnek csupán felére lett volna elég. Feleségével és kisgyerekekkel együtt csak a következő év tavaszán kelhetett útra. 1653. augusztus 29-én (megint ez a vészjósló dátum) érkeztek meg Gyulafehérvárra. Valószínűleg ez idő tájt kaphatott ún. szárazbetegséget (általában tébécét és/vagy az alultápláltság miatti legyengülést nevezték így), ami 1659-ben, harmincnyolc éves korában a sírba vitte, ahová rövidesen követte őt a felesége és a kisfia is. Élt benne a gyanú, hogy valaki nagyon befeketítette őt a püspöknél, ami aztán be is igazolódott, mert II. Rákóczi György csak november 2-től nevezte ki a kollégium alsóbb évfolyamainak a tanárává. 1654-ben további két magyar nyelvű művét adta közre, a *Magyar Logikátskát* és a *Tanács* című dialógust. Az utóbbiban a nemesi kiváltságokkal szemben diákjai számára a szorgalmas munkát, a tanulást és a tudományokban a merészséget jelölte meg életcélnak és értékmérőnek. Pedig már elég nagy merészség volt az is, hogy a *Magyar Enciklopédia* megírásakor eltökélte: „... , hogy az anyag világi egységének a gondolatából kiindulva – a rendszerben levő pedagógiai lehetőségek miatt – a természeti folyamatok minőségi sokféleségét egyetlen alapelvből, a korpuszkuláris részecskék mechanikai mozgásából – vajon honnan tudhatta? – vezesse le.” Végül a sorsát az pecsételte meg, hogy a kollégium élére a fejedelem Issak Basire (1607–1676) angol hittudóst, aki az Angliában lefejezett I. Károly udvari papja volt, nevezte ki. Basire Apáczai lejárata céljából a puritánok ellen nyílt vitát provokált ki vele, melyben mindketten kitartottak nézeteik mellett. Rákóczi azonban, az antifeudális népmozgalom előretörésétől félve, Apáczait eltiltotta a tanítástól. Szerencsére a fejedelem édesanyja, Lorántffy Zsuzsanna megkönyörült rajta, és elérte, hogy a kolozsvári triviális iskola vezetőjének ő lehessen a rektora. Gunyorosan mondhatnánk, hogy óriási karrier és kegy volt ez egy külföldöt járt lángelmé számára, mint amilyen ő volt, amit Kerszturi Bíró Pál (1594–1655) prédikátoron és jeles pedagóguson kívül, ha mások nem, a tanítványainak nagy része vett észre, és követte őt 1656-ban Kolozsvárra. Itt dolgozta ki *Egy akadémia felállításának módja és formája* című reformtervét, amit Barcsay Ákos új fejedelemnek (ur. 1658–1660) küldött el 1658-ban. Apáczai Csere János „... a magyar neveléstörténet folyamán első ízben fogalmazta meg a pedagógiai teendőket olyan átfogó programját, amely az adott kor legfelsőbb kultúrpolitikai problémáira méltó válasznak tekinthető” (Pedagógiai lexikon). Utána sokan megpróbálták ezt, de úgy, mint ő, igencsak kevés sikerrel. Véleményem szerint ismét elérkezett az idő, amikor ezt újból meg kellene tenni. De vajon vannak-e erre annyira felkészült és önfeláldozó emberek, mint amilyen ő volt?

| Apáczai 1653-as gyulafehérvári beköszöntő beszédének címlapja